

Олександр МАРУЩЕНКО

ВИНИКНЕННЯ І СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Однією з гостроактуальних проблем сучасної вітчизняної історичної науки, що потребує нині поглибленого наукового дослідження і адекватного трактування, залишається історія зародження і становлення Української Повстанської Армії, яка є досить складною, неоднозначною і ще й досі містить чимало “білих плям”¹. Історія УПА давно стала предметом висвітлення у зарубіжній науковій та публіцистичній літературі, дослідженнях вчених української діаспори і займає видатне місце в працях Дж. Армстронга, Т. Гунчака, В. Косика, М. Лебеда, П. Мірчука, О. Субтельного, Ю. Тис-Крохмалюка, Р. Тожецького, Л. Шанковського² та багатьох інших авторів. Вона знайшла своє відображення у ряді помітних мемуарних публікацій, документальних видань, зокрема в багатотомному “Літописі Української Повстанської Армії”. Вітчизняні ж науковці лише з кінця 80-х років ХХ століття в силу відомих причин розпочали в Україні дослідження історії УПА і, поступово долаючи архівний голод та методологічні збочення “історіографічного авторитаризму”³, активізували їх після здобуття державної незалежності України.

Історія Української Повстанської Армії, як слушно зауважує чернівецький дослідник П. Брицький, автор однієї з найцікавіших і найоб’єктивніших, на наш погляд, монографій про історію України періоду Другої світової війни, має суперечливий характер, оскільки зміст історії УПА відображає оцінку явищ, подій і діяльність осіб тієї частини ОУН, до якої належав автор – бандерівської чи мельниківської⁴. Під час війни, зазначає П. Брицький, між обома ОУН точилася боротьба за місце провідників в УПА, а після війни, хто залишився живим, повів боротьбу за своє місце в історії⁵. На думку відомого історика, фахівця з проблематики українського національно-визвольного руху 30 – 50-х років ХХ століття В. Косика, політичний поділ націоналістичних сил на еміграції часто спричинює неоднакове трактування деяких подій визвольних змагань 1939 – 1956 рр., до яких, безумовно, належить і проблема генези Української Повстанської Армії⁶. У цьому контексті слід погодитись з думкою тернопільської дослідниці Г. Стародубець, автора цікавої і змістовної монографії про місце і роль ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни, про необхідність переведення дослідження діяльності УПА з площини виключно ідеологічної і, додамо, політичної, в наукову, що є невідкладним завданням вітчизняної історіографії⁷.

Вирішуючи його, сучасні українські історики, зокрема, піддають ґрунтовному історіографічному і джерелознавчому аналізу й осмисленню українську зарубіжну документальну, монографічну і мемуарну літературу з проблематики ОУН і УПА. Характеризуючи і високо оцінюючи загалом багатотомне зібрання документальних матеріалів – “Літопис Української Повстанської Армії”, – сучасні науковці, зокрема

Г. Стародубець, прийшли до висновку, що його упорядники дещо тенденційно розкривають процес становлення УПА, віддаючи ініціативу її створення виключно ОУН(б), визначаючи як незначні і несуттєві роль і місце в цьому процесі інших військово-політичних сил, зокрема ОУН(м) і Поліської Січі Т. Бульби-Боровця⁸. Нововідкриті архівні матеріали, переконана Г. Стародубець, дають усі підстави аргументовано довести хибність, необ'єктивність і упередженість таких тверджень і висновків⁹.

Заслужують на увагу і міркування львівського історика Ю. Киричука, який зробив вагомий внесок у дослідження українського національно-визвольного руху 30 – 50-х років ХХ століття¹⁰ і вважав історично невинуватим відлік в “Літописі Української Повстанської Армії” подій, пов'язаних з українським рухом Опору, лише з жовтня 1942 року¹¹, тобто з офіційної дати виникнення УПА. На думку Ю. Киричука, “Літопис УПА” не відтворює абсолютну чи наближену до абсолюту дійсну картину національно-визвольної боротьби українського народу в 40 – 50-х роках ХХ століття¹². Дослідник правомірно закликає до публікації всіх документів, до об'єктивного, наукового підходу, відкинення міжпартійних чвар, особистих симпатій і антипатій, що дасть змогу написати реальну історію виникнення і діяльності УПА¹³, чого вимагає від істориків сучасне українське суспільство.

Реалізації цього завдання сприятиме і критичне опрацювання і осмислення значної кількості мемуарних джерел, які є в розпорядженні сучасних науковців і серед яких доцільно відзначити спогади Т. Бульби-Боровця, М. Данилюка, С. Мечника, Р. Петренка, М. Скорупського, Є. Стахіва, Г. Стецюка, О. Стуля-Ждановича (О. Шуляка)¹⁴ та інших активних учасників українського руху Опору. У цьому зв'язку слушним є методологічне зауваження Г. Стародубець про необхідність сприймання суб'єктивних свідчень мемуаристів з урахуванням їх належності до того чи іншого військово-політичного табору, ступеня конфліктності між авторами спогадів¹⁵.

З'ясуванню процесу зародження УПА заважають, за словами відомого київського історика і археографа О. Вовка, політичний підхід до цієї проблеми¹⁶, який є характерним для більшості українських зарубіжних авторів. Їх намагання подати власну концепцію діяльності ОУН у роки німецько-радянської війни призвели до утворення в 50-60-х роках ХХ століття мельниківської і бандерівської теорій виникнення УПА, які є діаметрально протилежними. Прихильники першої концепції перебільшували роль і значимість ОУН(м), звинувачували членів ОУН(б) у братовбивстві та політичному авантюризмі¹⁷. Характеризуючи мельниківську концепцію, В. Косик вважає її основою тезу про створення УПА Т. Бульбою-Боровцем за допомогою офіцерських кадрів мельниківців, яка стала офіційною тезою ОУН(м) від 1945 року, для применшення внеску ОУН(б) в розбудову протинімецького опору та українського визвольного руху і створення УПА¹⁸. На думку В. Косика, який сам перебуває під значним впливом бандерівських партійних упереджень щодо Т. Бульби-Боровця (Ю. Киричук)¹⁹ та іноді дозволяє собі довільне трактування та подання документів, які переважно висвітлюють діяльність ОУН(б) (Г. Стародубець)²⁰ і пропагандистська інформація про “початок УПА” Т. Бульби з допомогою мельниківців була поширена в еміграції серед деяких інтелектуальних кіл певних істориків, до яких В. Косик відносить А. Жуковського, О. Субтельного, а в Україні – Я. Грицака²¹. Для них, припускає науковець, “правда про діяльність ОУН – Бандери була настільки несприйнятливою, що треба було її відкинути в користь “демократичної” ОУН – Мельника, яка стояла проти “тоталітарної” ОУН – Бандери”²².

До основних положень бандерівської теорії походження УПА, яскравим

представником якої вважається П. Мірчук, дослідники відносять абсолютне право ОУН(б) на “авторство” творення УПА, характеристику членів і прихильників ОУН(м) як колаборантів і німецьких прислужників, наголос на домінуючій ролі у процесі становлення УПА саме ОУН під керівництвом С. Бандери, приниження ролі і значення діяльності Т. Бульби-Боровця та його Поліської Січі²³.

З’ясувати питання про зародження і становлення Української Повстанської Армії, написати наукову історію УПА буде неможливим і без подолання радянсько-комуністичної історіографічної традиції у зображенні її діяльності, для якої притаманними є памфлетно-фейлетонний рівень і стиль публікацій і відсутність наукових праць з проблеми. Комуністична ідеологія виробила суто негативістський алгоритм для висвітлення феномену УПА, густо “оздобивши” його мереживом ярликів і штампів на кшталт “український буржуазний націоналізм”, “прислужники нацизму, фашизму, імперіалізму” тощо. Власне, і зафіксованої історії УПА в радянський період не було. Лайливі книжки і брошури, пересипані вирваними з широкого історичного контексту фактами і цитатами, були покликані виконати соціальне замовлення партійної верхівки: спалювати все, що пов’язане з українським національно-визвольним рухом у першій половині ХХ століття, і закріпити в суспільній свідомості кліше і стереотипи, вироблені у Кремлі.

Для радянської історіографії і тих авторів, які в сучасній Україні не зрадили більшовицьким методологічним підходам і продовжують користуватися виключно чорними фарбами у зображенні ОУН та УПА, у розкритті витоків і генези УПА характерними є яскрава тенденційність, політична та ідеологічна заангажованість і упередженість оцінок і висновків, фальсифікація історії УПА, версія про її “німецьке походження”, що в принципі виключало можливість об’єктивного наукового розв’язання проблеми ролі і місця УПА в Другій світовій війні. Виникнення УПА розглядалося як продукт творення неукраїнських сил, результат ініціативи ворогів українського народу, діяльності німецьких спецслужб, реалізації українськими буржуазними націоналістами вказівок нацистів з метою забезпечення німецьких тилів, ліквідації загонів народних месників, створення умов для безперерйного перекидання до лінії фронту німецьких військових резервів і техніки, внесення розколу в антифашистський рух Опору, відвернення уваги жителів західних областей України від боротьби з нацистами²⁴.

Як відзначає відомий український історик і архівіст А. Кентій, такі “висновки” не були результатом серйозних наукових досліджень, а випливали з політичної кон’юнктури. Перед науковцями ставилось завдання будь-що виставити німців у ролі творців УПА, довести, що таким чином вона воювала на боці останніх проти радянської влади²⁵. На жаль, подібні позанаукові оцінки зустрічаються і в ряді найновіших праць, які трактують УПА такою, що ніколи не була українським військовим формуванням, а створена абвером, перейняла фашистську ментальність, керувалася гітлерівськими найманцями та агентами тощо²⁶.

На думку А. Кентія, вартість тих доказів, що приводили до зазначених висновків, є дуже невисокою, оскільки до числа “українсько-німецьких націоналістів” радянська пропаганда та історіографія відносили як тих, що твердо співробітничали з німцями, мало рахуючись з їх ставленням до України, так і тих українців, котрі зі зброєю в руках виступали проти окупантів²⁷.

Торкаючись добре відомих фактів співпраці з німцями ОУН та інших проводів організованого українства, їхньої боротьби проти комуністичного режиму під гаслами здобуття незалежності України, що використовувалися радянською стороною як доказ “німецького походження” УПА, А. Кентій застерігає від тверджень і висновків на цій

підставі про створення УПА нацистами²⁸. Адже зв'язки окремих діячів ОУН(б), командирів загонів і відділів УПА з відповідними німецькими функціонерами, про що зберіглося чимало документальних свідчень і з чого не треба робити таємниці, носили локальний і тимчасовий характер, були обумовлені тактичними розрахунками і обставинами часу, збігом інтересів обох сторін у боротьбі проти СРСР²⁹.

Нинішній етап досліджень історії Української Повстанської Армії характеризується суттєвим збільшенням археографічної та історіографічної джерельної бази, формуванням демократичної і плюралістичної історіографії і створює реальні можливості для визрівання об'єктивного, поміркованого і неупередженого погляду на проблему генези УПА. Складовими такого підходу є, на наш погляд, виражені, принципові, концептуальні висновки, що містяться в монографіях і статтях П. Брицького, О. Вовка, А. Кентія, О. Полянського, Г. Стародубець³⁰, і в яких йдеться про багатоскладовість українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни; про те, що учасником національно-визвольного руху першої половини 40-х років не виступала виключно ОУН(б), яка була лише однією із складових цього цілісного за своєю суттю організму; про усвідомлення керівниками національно-визвольного руху на зламі 1942 – 1943 років необхідності об'єднання збройних сил усіх гілок українського руху Опору під прапором Української Повстанської Армії; про складність, неоднозначність і суперечливість процесу творення і становлення УПА, який, всупереч усталеній думці, відбувався не восени 1942 р., а в першій половині 1943 р., і біля витоків якого стояли три основні внутрішньополітичні сили українського національно-визвольного руху: ОУН(б), ОУН(м), Поліська Січ – УПА Т. Бульби-Боровця, кожна з яких намагалася закріпити за собою виключне право на провідну місію у визвольних змаганнях³¹.

Важливе наукове значення мають міркування А. Кентія щодо конкретного часу постанови УПА, його коментар відносно поширеного, але “все ж документально не підтвердженого факту” виникнення УПА, керованої бандерівським проводом ОУН, восени 1942 року, зафіксованого у постанові Української Головної Визвольної Ради від 30 травня 1947 р. “Про визнання дня 14-го жовтня 1942 р. днем постанови Української повстанчої армії (УПА) та про встановлення цього дня святковим днем УПА”, а також у Святочному наказі Головного Командира УПА “Тараса Чупринки” (Роман Шухевич) від 14 жовтня 1947 р.³² У преамбулі постанови наводиться і головний аргумент на користь згаданого факту, а саме: “В місяці жовтні 1942 р. на Поліссі постали перші збройні відділи, що дали початок Українській повстанчій армії”³³. Як зауважує О. Вовк, тут малися на увазі організація на Поліссі в жовтні 1942 р. військовим референтом ОУН(б) “Остапом” (С. Качинський) збройних груп, а також збройний відділ під командуванням “Коробки” – “Довбешки” (І. Перегійняк), який у виданні політичного відділу УПА – часописі “До зброї” від липня 1943 р. – названо першою сотнею УПА³⁴.

Аналіз відомих на сьогодні офіційних документів ОУН-УПА за 1942 – 1944 рр. дав підставу А. Кентію для іншого трактування дати створення Української Повстанської Армії. На його переконання, в наказах і відозвах Головної Команди УПА, очолюваної в березні – листопаді 1943 р. “Климом Савуром” (Д. Клячківський), в матеріалах III Надзвичайного Великого збору ОУН (серпень 1943 р.), і т.д. одноставно стверджується, що УПА постала навесні 1943 р.³⁵ На думку А. Кентія, згадані вище формування ОУН(б) ще не належали до Української Повстанської Армії, створеної пізніше бандерівським проводом ОУН, а назва “УПА” пов'язувалась у той час головним чином з Поліською Січчю Т. Бульби-Боровця³⁶, який і започаткував її³⁷. Якщо ж вважати жовтень 1942 р. днем постанови УПА, то це, зауважує А. Кентій, може бути

щонайбільше УПА Т. Бульби-Боровця, хоч вона виникла раніше³⁸ і також є об'єктом жвавих дискусій³⁹.

Тернопільські історики О. Полянський і Г. Стародубець звертають увагу на те, що лише в рішеннях лютневої конференції ОУН(б) у 1943 р. бандерівці однозначно заявили про своє негативне ставлення до будь-якої співпраці з німцями, і фактично з цього часу спостерігається припинення їх вичікувальної тактики і активне включення у збройну боротьбу проти німецьких окупантів. Якщо в 1941 – 1942 рр. лідери ОУН(б) виступили категорично проти самої ідеї співпраці з іншими українськими військово-політичними угрупованнями, то вже в лютому 1943 р. вони ініціюють переговорний процес з метою об'єднання українських самостійницьких сил в одне ціле, чого через суб'єктивні причини (брак почуття обов'язку, відповідальності, дисципліни, політичні, ідеологічні та організаційні розбіжності, особисті амбіції і претензії окремих лідерів тощо) не відбулося⁴⁰.

У цьому контексті в сучасній історіографії підкреслюється значення грудневої (1942 р.) військової Конференції ОУН(б), яка визнала необхідність негайного включення у збройний антифашистський рух опору і започаткувала активну роботу ОУН(б) в напрямку створення і формування Української Повстанської Армії; а також третьої лютневої (1943 р.) Конференції ОУН(б), що висунула завдання об'єднати розрізнені збройні формування у єдиний військовий організм, здатний стати у майбутньому запорукою виборення державності⁴¹.

У працях О. Вовка, А. Кентія, О. Полянського, Г. Стародубець доводиться, що протягом першої половини 1943 р. ОУН(б) зуміла зміцнити свої військово-політичні позиції й відтіснила на другий план ОУН(м) та Поліську Січ Т. Бульби-Боровця. Фактично з цього часу лідерство в українському національно-визвольному русі захопила, хоча і силовими методами, ОУН(б). Саме під її “патронатом” і керівництвом протягом квітня-травня 1943 р. відбувається попередня структуризація УПА, боротьба якої була складовою частиною широкого українського національно-визвольного руху та його матеріалізацією⁴².

Помітний внесок у дослідження історії виникнення УПА зробив О. Вовк. Коментуючи згадані вище Постанову УГВР від 30 травня 1947 р. і наказ Головного Командира УПА Р. Шухевича від 14 жовтня 1947 р., які визначають час виникнення перших збройних відділів ОУН(б) і встановлюють свято УПА 14 жовтня 1942 р. як день постанови Української Повстанської Армії, О. Вовк робить важливе застереження про фактичну непідтвердженість на сьогодні офіційного використання першими збройними відділами ОУН(б) назви УПА; про те, що наведені вище постанова і наказ свідчать швидше про більш пізнє офіційне надання їм цієї назви⁴³. На думку О. Вовка, будь-якої армії відділи ОУН(б) тоді теж не становили, не маючи для того до грудня 1942 р. жодних військових, а до лютого 1943 р. – офіційних політичних рішень своєї організації, оскільки протягом 1942 р. в політичній площині спостерігалися вичікувальна опозиція до німецького окупаційного режиму й заклики проти партизанщини⁴⁴.

Визначаючись у ставленні до подій, які відбулися у жовтні 1942 та березні – квітні 1943 рр. на Волині й Поліссі, О. Вовк стверджує, що відділи, які почали утворюватися в жовтні 1942 р., не були санкціоновані рішенням Проводу ОУН(б), не становили за своєю структурою “поважного” війська і не мали офіційно назви УПА. Лише після визначення Проводу у своєму ставленні до військового питання (грудень 1942 р.) та рішення про перехід формально до відкритої збройної боротьби з німецьким окупаційним режимом (лютий 1943 р.), в березні – квітні 1943 р. почали виникати значні за своїми масштабами повстанчі формування з армійською структурою, очолювані з

травня 1943 р. Головною Командою УПА. Саме вони, офіційно отримавши в квітні – травні 1943 р. назву УПА, й започаткували партизанську армію під проводом ОУН(б)⁴⁵.

На думку А. Кентія, поява згаданої вище постанови УГВР у жовтні 1947 р. була обумовлена політичними мотивами, потребою ще раз наголосити, що бандерівська ОУН піднялась на збройну боротьбу проти німецьких окупантів ще до того, як в листопаді 1942 р. висадка союзників у Північній Африці і оточення 6-ї німецької армії під Сталінградом створили передумови для корінного повороту в ході Другої світової війни на користь Об'єднаних Націй⁴⁶.

У цьому зв'язку слід підтримати принципову позицію О. Вовка, який, погоджуючись з невід'ємним правом кожної організації та її керівництва, зокрема, ОУН(б), на визначення та кваліфікацію тієї чи іншої події своєї історії, рішуче застерігає проти впливу цього фактору на науковий підхід до дослідження, аналізу й висвітлення історичних подій, зокрема, започаткування УПА. Тим більше, що зміна підходу ОУН(б) до цієї події та формування власної позиції щодо неї документально зафіксовані лише 1947 роком⁴⁷.

Активні, вагомі й плідні зусилля до вивчення проблеми виникнення і становлення УПА докладає О. Полянський. Торкаючись концептуальних проблем термінології, чисельності і періодизації історії й боротьби УПА, аналізуючи існуючі в історіографії статистичні дані (В. Косик, В. Кучер, П. Мірчук, П. Содоль та ін.), він приходить до висновку про наявність надзвичайно широкого цифрового діапазону чисельності УПА і про передчасність остаточних висновків з цього питання, які, на думку О. Полянського, стануть можливими лише після повного розсекречення архівних матеріалів про український національно-визвольний рух періоду Другої світової війни⁴⁸. О. Полянський доводить, що участь у збройній боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу брали десятки тисяч, а в інших формах руху Опору – сотні тисяч українців⁴⁹.

Значний інтерес становить запропонована О. Полянським періодизація історії створення і боротьби УПА, виділення кількох періодів, які в основному вкладалися в тогочасну військову доктрину ОУН. Остання, за визначенням О. Полянського, під час Другої світової війни зазнала трансформації від утворення, в погодженні з німцями, батальйонів “Нахтігаль” і “Роланд”, “Поліської Січі”, “Буковинського куреня”, дивізії “Галичина”, Української Національної Армії (перші три з них діяли як самостійні військові формування, а два останні – у складі німецького вермахту) – до створення всеукраїнської позапартійної Української Повстанської Армії, яка проводила боротьбу з німецькими, польськими й радянськими окупантами⁵⁰.

Перший, початково-підготовчий період в історії УПА, на думку О. Полянського, розпочався із створення військового загону Р. Сушка, батальйонів “Нахтігаль” і “Роланд” (т.зв. Дружин українських націоналістів) і, врешті, перших загонів УПА – “Поліська Січ” Т. Бульби-Боровця, при цьому первісна назва УПА, за автором, була саме у цієї збройної формації. Завершення цього періоду О. Полянський датує осінню 1942 р., оскільки тоді на західноукраїнських землях розпочався процес масового спонтанного створення військових формувань для захисту місцевого населення від фашистського свавілля, який ОУН(б) вирішила взяти під свій контроль⁵¹.

Другий період в історії УПА, змістом якого була її боротьба в умовах німецької окупації, тривав, за визначенням О. Полянського, з осені 1942 р. до зими 1944 р. і характеризувався розгортанням на західноукраїнських землях масового повстанського руху, керованого ОУН(б), яка зуміла рішучими, але не завжди демократичними методами підпорядкувати собі інші політичні сили та збройні формування; перетворенням УПА з осені 1942 р. до літа 1943 р. у потужну збройну силу, що в цей період формувалася

на зразок регулярної армії і мала чітко виражену структуру⁵². (Ми не торкаємося тут наступних періодів, визначених О. Полянським, оскільки саме згадані два періоди найбільш адекватно відбивають процеси виникнення і становлення УПА. – О.М.)

Свій погляд на проблему періодизації УПА пропонує О. Вовк. Констатуючи, що народження УПА як окремої військової структури під проводом ОУН(б) на Волині й Поліссі припадає на ранню весну 1943 р., дослідник період до весни 1943 р. вважає генезовим, або етапом зародження військового утворення УПА в лоні політичної формації ОУН⁵³. Період від ранньої весни до кінця літа 1943 р. О. Вовк визнає організаційним, під час якого армія в процесі росту набула певних, стало організованих форм, структурних військових підрозділів і який змінився новим, державотворчим періодом діяльності УПА, певну аналогію якому О. Вовк знаходить у військово-адміністративній діяльності Війська Запорозького часів національно-визвольної війни середини XVII ст.⁵⁴

У цьому контексті принципового значення набуває зафіксована у попередньому варіанті Історичного висновку про діяльність ОУН-УПА теза про те, що УПА від початку організовувалася не тільки як збройна формація, але й як державотворчий орган⁵⁵.

Цікавий аспект проблеми піднімає київський науковець І. Патриляк. Досліджуючи військову діяльність і військовотворчі заходи ОУН(б) у липні – вересні 1941 р.⁵⁶, він робить помітний внесок у вивчення передісторії виникнення УПА, з'ясування того, яким чином ОУН(б) готувалася до створення власних збройних сил, а також які плани військового будівництва розроблялися оунівцями і яким чином вони втілювалися в життя, звідки у жовтні 1942 р. у повстанців з'явилися непогано підготовлені офіцерські кадри, навчений рядовий склад, бази зі зброєю та військовим спорядженням. На думку автора, підготовка військових кадрів, організація мережі відповідних курсів і шкіл стали фактично початком підготовки до збройної боротьби з німцями і свідчать про прагнення оунівців у стислі терміни підготувати еліту повстанської армії⁵⁷.

Автор доводить, що негативне ставлення окупаційних властей і армійського керівництва до втілення в життя військових планів бандерівського проводу змусило керівників організації з жовтня 1941 р. розпочати поступовий перехід на антинімецькі позиції і повернутися до прихованих, нелегальних методів боротьби. Першими кроками в цьому процесі стали заходи націоналістів, спрямовані на відкриття власних підпільних офіцерських шкіл та курсів⁵⁸. І. Патриляк вважає підпільні військові школи ОУН(б) найголовнішим постачальником офіцерських кадрів для майбутньої УПА, через які пройшли фактично всі найвідоміші повстанські командири, що своїм бойовим мистецтвом, особистою відвагою та мужністю засвідчили високий рівень бойової підготовки, котрий був притаманний військовим школам ОУН(б) у 1941 – 1942 рр.⁵⁹

Отже, є цілком очевидним, що генеза Української Повстанської Армії стала в сучасній вітчизняній історіографії вкрай актуальною науковою проблемою. Дискусії, зокрема, про час формування УПА, авторів та ініціаторів цього процесу, періодизацію УПА та інші, що активізувалися напередодні 60-річчя офіційної дати виникнення УПА і є далекими від свого завершення, свідчать про серйозні позитивні зрушення в напрямку об'єктивного дослідження передумов і обставин її появи, створення наукової історії УПА, позбавленої політичної та ідеологічної заангажованості і пристрастності. Залишаючи за межами даної статті вкрай важливі і дискусійні проблеми про співвідношення стихійності і закономірності у виникненні УПА, про причини її постання у волинсько-поліському регіоні, про чисельність і першого командира УПА, про її статус

і характер (надпартійна, позапартійна, бандерівська, бульбівська, повстанська, партизанська), про консолідаційний процес і переговори між ОУН(б), ОУН(м), Поліською Січчю Т. Бульби-Боровця, а також ряд інших, сподіваємося повернутися до них в наступних публікаціях.

¹ Бойко О.Д. Історія України. Посібник для студентів вузів. – К., 1999. – С. 409.

² Армстронг Дж. Героїчне і людське: спогад про українських національних провідників 1941 – 1945 років // Україна модерна. – Львів, 1996. – Число 1. – С. 101 – 113; Armstrong J. Ukrainian Nationalism. – New York, 1955; Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К., 1993; Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА // Визвольний шлях. – 1984. – Кн.9. – С. 1059 – 1070; його ж. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993; його ж. Україна під час Другої світової війни. 1939 – 1945. – Київ – Париж – Нью-Йорк – Торонто, 1992; його ж. УПА: Короткий історичний огляд (1941 – 1944 рр.) // Літопис Червоної Калини. – 1992. – № 4 – 5. – С. 2 – 4; № 6 – 7. – С. 10 – 12; № 8 – 9. – С. 7 – 9; Лебедь М. УПА (Українська повстанська армія). Її генеза, ріст, дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1: Німецька окупація України. – Дрогобич, 1993; Мірчук П. Українська Повстанська Армія, 1942 – 1952. – Мюнхен, 1953; його ж. Українська Повстанська Армія, 1942 – 1952. Коротка історія. – Тернопіль, 1993; Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991; Тус-Крохмалюк Yurii. UPA, Warfare in Ukraine. Strategical, Taktical and Organization Problems of Ukrainian Resistance in World War II. – New York, 1972; Torzecki R. Polacy i Ukraincy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny swiatowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993; Шанковський Л. Українська Повстанча Армія // Історія українського війська. – Львів, 1996. – С. 482 – 695.

³ Реснт О., Муковський І., Лисенко О. УПА та збройні формування ОУН як чинники Другої світової війни // Віче. – 1997. – № 10. – С. 114.

⁴ Брицький П.П. Україна у другій світовій війні (1939 – 1945 рр.). – Чернівці, 1995. – С. 94, 95.

⁵ Там само. – С. 95.

⁶ Косик В. Проблематика історії ОУН і УПА // Матеріали наукової конференції Всеукраїнського Братства вояків УПА “Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія. Історія, уроки, сучасність”. 16 – 17 січня 1993 р., м. Івано-Франківськ. – Стрий, 1993. – С. 24.

⁷ Стародубець Г.М. ОУН(б) в українському національно-визвольному русі на Волині в період Другої світової війни (1941 – 1943 рр.) – Тернопіль, 2002. – С. 129 – 130.

⁸ Там само. – С. 14.

⁹ Там само.

¹⁰ Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40 – 50-х років ХХ століття. – Львів, 2000.

¹¹ Киричук Ю. “Літопис УПА” як історичне джерело // Наукові зошити історичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка. Збірник наукових праць. – Львів, 1997. – Випуск 1. – С. 121.

¹² Там само. – С. 122.

¹³ Там само.

¹⁴ Бульба-Боровець Т. Армія без держави: Слава і трагедія українського повстанського руху: Спогади. – Київ – Торонто – Нью-Йорк, 1996; Данилюк М. Повстанський записник. – К., 1993; Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. Причинки до історії. – Львів, 1997; Петренко Р. За Україну, за її волю: Спогади // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 1997. – Том 27. – 269 с.; Скорупський М. Туди, де бій за волю. – К., 1992; Стахів Є. Крізь тюрми, підпілля й кордони: Повість мого життя. – К., 1995; Стецюк Г.С. Чорні дні Волині або неопоставлений пам’ятник, 1941 – 1944: Спогади колишнього зв’язкового обласного проводу ОУН. – Володимир-Волинський, 1992; Штуль-Жданович О. Ціною крові. – Нью-Йорк – Торонто – Київ, 1997; Шуляк О.В. В ім’я правди: До історії повстанчого руху в Україні. – Роттердам, 1947.

¹⁵ Стародубець Г.М. Назв. праця. – С. 14 – 15.

¹⁶ Вовк О. До питання постанови УПА під проводом ОУН СД // Український історик. – 1995. –

Т. 32. – Число 1 – 4. – С. 137.

¹⁷ Стародубець Г.М. Назв. праця. – С. 15.

¹⁸ Косик В. Про “уряд УНР у Варшаві” й Тараса Бульбу-Боровця: (Деякі аспекти історії 1939 – 1945 років) // *Визвольний шлях*. – 2001. – Кн. 2. – С. 51, 54.

¹⁹ Киричук Ю. Отаман Тарас Бульба-Боровець і німецька окупаційна влада у 1942 – 1943 рр.: проблема взаємовідносин // *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка*. Збірник наукових праць. – Львів, 2000. – Випуск 3. – С. 156.

²⁰ Стародубець Г.М. Назв. праця. – С. 16.

²¹ Косик В. Про “уряд УНР у Варшаві” й Тараса Бульбу-Боровця... - С. 51, 53; Лисенко О.Є., Патриляк І.К. Рецензія // *Укр. іст. журн.* – 2000. – № 5. – С. 131.

²² Косик В. Про “уряд УНР у Варшаві” й Тараса Бульбу-Боровця... – С. 51.

²³ Стародубець Г.М. Назв. праця. – С. 15.

²⁴ Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX – XX століття. – К., 1996. – С. 244; Давиденко В. “Українська повстанча армія”: шлях ганьби і злочинів. – К., 1989. – С. 9, 10; Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр. – К., 1999. – С. 65; Стародубець Г.М. Назв. праця. – С. 16, 17.

²⁵ Кентій А.В. Назв. праця. – С. 65 – 66.

²⁶ Без срока давности. – *Харьков*, 2001. – С. 171, 388; Масловський В. З ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. – М., 1999. – С. 77 – 121.

²⁷ Кентій А.В. Назв. праця. – С. 66.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

³⁰ Брицький П.П. Назв. праця. – С. 94 – 108; Вовк О. До питання постановня УПА під проводом ОУН СД // *Український історик*. – 1995. – Т. 32. – Число 1 – 4. – С. 137 – 143; його ж. До питання утворення Української Повстанчої Армії під проводом ОУН СД // *Архіви України*. – 1995. – № 1 – 3. – С. 53 – 69; його ж. Невідомі сторінки історії УПА // *Військо України*. – 2001. – № 11 – 12. – С. 37 – 39; Кентій А.В. Вказ. праця. – С. 3 – 24, 36 – 102; Полянський О. Армія нескорених: До 60-річчя УПА. – *Тернопіль*, 2002. – 48 с.; його ж. До питання про причини, характер і наслідки Другої світової війни для України // *Мандрівець*. – 1995. – № 3. – С. 50 – 55; його ж. Деякі питання термінології, чисельності й періодизації боротьби УПА // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. – *Тернопіль*, 2000. – Вип. 11. – С. 114 – 122; 2001. – Вип. 13. – С. 22 – 37; його ж. Концептуальні проблеми історії українського національно-визвольного руху 1921 – 1991 рр. // *Там само*. – 2001. – Вип. 14. – С. 79 – 85; його ж. Організація Українських Націоналістів: шлях від теоретичних ідей до організаційної практики: До 70-річчя з часу створення // *Там само*. – 2000. – Вип. 10. – С. 7 – 19; Стародубець Г.М. Назв. праця. – 144 с.

³¹ Стародубець Г.М. Назв. праця. – С. 3 – 7, 124.

³² Кентій А.В. Назв. праця. – С. 9, 10.

³³ Там само.

³⁴ Вовк О. Вступ // *Літопис Української Повстанської Армії*. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944: Документи і матеріали. – *Київ – Торонто*, 1999. – С. X.

³⁵ Кентій А.В. Назв. праця. – С. 10.

³⁶ Там само. – С. 9.

³⁷ Чайковський А.С. Миттєвості історії: Вибране. – К., 2000. – С. 56.

³⁸ Кентій А.В. Назв. праця. – С. 11.

³⁹ Дзьобак В. Тарас Бульба-Боровець і його військові підрозділи в українському русі опору (1941-1944 рр.) – К., 2002; Киричук Ю. Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги. – *Львів*, 1997; Косик В. Бульба, Поліська Січ і початки УПА // *Визвольний шлях*. – 1984. – Кн.9. – С. 1059 – 1070; його ж. Про “уряд УНР у Варшаві” й Тараса Бульбу-Боровця: (Деякі аспекти історії 1939 – 1945 років) // *Визвольний шлях*. – 2001. – Кн. 2. – С. 44-54; *Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця: дослідження, спогади, документи*. – *Рівне*, 1998 та ін.

⁴⁰ Полянський О. Концептуальні проблеми історії українського національно-визвольного

руху... – С. 82 – 83; Стародубець Г.М. Назв. праця. – С. 124, 129.

⁴¹ Стародубець Г.М. Назв. праця. – С. 128, 129.

⁴² Брицький П.П. Назв. праця. – С. 94 – 108; Вовк О. До питання постанови УПА під проводом ОУН СД. – С. 137 – 143; його ж. До питання утворення Української Повстанчої Армії під проводом ОУН СД. – С. 53 – 69; його ж. Невідомі сторінки історії УПА. – С. 37 – 39; Кентій А.В. Назв. праця. – С.3-77; Полянський О. Концептуальні проблеми історії українського національно-визвольного руху... – С. 82 – 84; Стародубець Г.М. Назв. праця. – С. 124, 129.

⁴³ Вовк О.Д. До питання утворення Української Повстанчої Армії під проводом ОУН СД. – С. 57.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само. – С. 69.

⁴⁶ Кентій А.В. Назв. праця. – С. 10.

⁴⁷ Вовк О.Д. До питання утворення Української Повстанчої Армії під проводом ОУН СД. – С.69.

⁴⁸ Полянський О. Деякі питання термінології чисельності й періодизації боротьби УПА // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2000. – Вип. 11. – С. 116.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Там само. – С. 118.

⁵¹ Там само. – С. 116, 120.

⁵² Там само. – С. 120.

⁵³ Вовк О. Вступ // Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944 ... – С. X.

⁵⁴ Там само. – С. X, XVI.

⁵⁵ Кульчицький С.В. Проміжний звіт робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА: (Попередній варіант). – К., 2000. – С. 27.

⁵⁶ Патриляк І.К. Військовотворчі заходи ОУН(Б) у липні – вересні 1941 р. // Укр. іст. журн. – 2001. – № 4. – С. 126 – 139.

⁵⁷ Там само. – С. 126, 136 – 138.

⁵⁸ Там само. – С. 137.

⁵⁹ Там само. – С. 138.